

Надія КРАВЧЕНКО (Київ)

МИСЛИВСТВО РАННЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ У СВІТЛІ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ

Мисливство разом зі збиральництвом і рибальством були найдавнішими галузями господарства. Мисливство виступало не лише джерелом м'яса, а й давало людині теплий одяг за рахунок хутра, коли ткацтво було не надто розвиненим. Його побічні продукти – кістки впольованих тварин – служили матеріалом для дрібних побутових чи мистецьких виробів.

У часи Київської Русі мисливство було важливою експортною галуззю економіки, що давала великі прибутки. У даному випадку йдеться про вивезення за кордон шкур упольованих тварин; часто дорогі хутра були цінним дипломатичним даром¹. У внутрішній економіці самої країни мисливство не відіграло ключової ролі, крім того, кількість лісових ресурсів була значно більшою, ніж цього вимагали побутові потреби. Слід відзначити полювання на куницю, яка була видом натурального податку². Під час посух, стихійних лих чи військових конфліктів вага мисливства у повсякденному житті людей зростала – дичина ставала важливим компонентом харчового раціону. Ще в часи Київської Русі мисливство було улюбленою розвагою князів, особливо у час між військовими походами, аби зберегти фізичну форму; чимало князів були вправними мисливцями, наприклад, Володимир Мономах.

Ранньомодерний період характеризується відчутними змінами в економіці українських земель. Розвій рільництва, тваринництва та ткацтва, що набувають товарного характеру, зменшив важливість мисливства як галузі господарства. Кількість посівів зернових дедалі зростала, як і розведення домашньої худоби – саме її м'ясо заготовляли для військових походів замість дичини³. Окрім того, збільшилося виробництво тканин, а для таких підприємств вкрай потрібен був попіл як відбілювач. Починаючи з XVI ст. українські ліси цікавили іноземних купців як джерело деревини чи продуктів її переробки, здебільшого попелу для відбілювання полотна⁴. Роль мисливства

¹ Сидоренко О. Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). – К., 1992. – С. 79.

² Іваницький Б. Ліси і лісове господарство на Україні. – Варшава, 1939. – Т. 1. – С. 64–65.

³ Карцов Г. Беловежская пуца, 1382–1902 гг. – Минск, 2007. – С. 20, 25.

⁴ Кравченко Н. В. Виробництво поташної продукції у Волинському воєводстві у другій половині XVI ст. // Київська старовина. – К., 2011. – № 6 (402). – С. 143.

у структурі експорту в цей час зовсім змаліла – досить рідко його продукція з українських земель йшла на експорт, воно радше задовольняло внутрішні потреби.

Мисливство, як і раніше, залишалось допоміжною галуззю сільського господарства, роль якого збільшувалась у роки природних чи військових катаклізмів (голод не був рідкістю)⁵. Однак це більш характерно для достатньо добре колонізованої Волині, терени Київського воєводства були малоосвоєні, тож там часто мисливство відіграло відчутно більшу роль. З'являються професійні громади мисливців, полювання більше тяжіє до індивідуальних форм – заради власного прожитку чи задоволення, але аж ніяк не для масових м'ясозаготівель для військових походів⁶. Мисливство зберігало свою роль спортивної розваги і в ранньомодерний час, але у контексті аристократичної культури воно зазнало відчутних змін. Мисливські будинки та обійстя, спеціальний одяг, навчені мисливські собаки чи птахомисливці – давній промисел змінює свої шати і вимагає значних грошових витрат⁷.

Оскільки мисливство було частиною культури знаті, воно досить добре вивчене в європейській історіографії – наприклад, комплексна двотомна праця про нього в Німеччині була видана К. Ліднером ще у далекому 1940 р. (Т. 1: *Geschichte des deutschen Weidwerks*; Т. 2: *Die Jagd im frühen Mittelalter*). К. Ліднер описав не лише його матеріальне підґрунтя (зброю і т. д.), а й правові пам'ятки мисливського законодавства. У польській історіографії мисливство теж не опинилось поза увагою істориків – йому присвячена низка статей та монографія А. Самсонович⁸. У ній авторка описала мисливські фауну і законодавство у різних країнах Європи та Польського королівства часів династії П'ястів, відповідні уряди та повинності, мисливство у житті різних суспільних верств⁹. Білоруська історіографія так само може похвалитись дослідженнями на цю тему, однак здебільшого у контексті історії Білорезької пущі – відомого ще з часів Київської Русі мисливського угіддя.

⁵ Козак О. Жителі сотенного містечка Стайки XVII–XVIII ст. (За матеріалами біоархеології) // *Історична антропология та біоархеология України*. – К., 2014. – Вип. I. – С. 125.

⁶ Клепатский П. Г. Очерки по истории земли Киевской. Литовский период. – Біла Церква, 2003. – С. 204.

⁷ Карцов Г. Беловежская пушча... – С. 14, 25.

⁸ Samsonowicz A. Łowy – praca, zabawa, obyczaj // *Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym* / Pod red. W. Iwanczaka, K. Brachy. – Warszawa, 2000. – S. 141–152; *eadem*. Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiełłonów. – Warszawa, 2011. – 537 s.; Jaworski R. Łowy Władysława Jagiełły // *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza: Studia* / Pod red. M. Koczerskiej. – Warszawa, 2001. – Т. IV. – S. 51–52. – (Seria: “Fasciculi Historici Novi”); Samojlik T. Łowy i inne pobyty królów polskich i wielkich książąt litewskich w Puszczy Białowieskiej w XV–XVI wieku // *Кwartalnik Historii Kultury Materialnej*. – Warszawa, 2006. – Т. 54. – S. 293–305; Śliwiński J. Eksploatacja lasów na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie // *Puszcze wielkooksądzęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*. – Olsztyn, 2007. – S. 388–389.

⁹ Samsonowicz A. Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiełłonów. – S. 17–18.

Мисливство стало об'єктом уваги литовської дослідниці Р. Рагаускене, яка є авторкою статті про мисливських собак¹⁰.

Натомість в українській історіографії подібні теми практично не розглядалися. Єдиним виданням, присвяченим виключно мисливству, залишається невеликий нарис І. Крип'якевича з хронологічним описом побутування цього промислу в Україні, виданий у 1925 р., написаний на основі здебільшого нарративних джерел¹¹. Також слід згадати статтю О. Златогорського та Т. Садовнік про мисливство князів Радзивіллів, яка, однак, фрагментарна і містить помилки¹².

У контексті розгляду даної теми дуже важливими є праці з етнології та археології, оскільки в них висвітлено побутування архаїчних практик – наприклад, пастки на дрібних тварин, що існували ще в часи Київської Русі, детально описані етнологами у ХІХ ст. В українській фаховій літературі з історії права та економіки теми історії лісового господарства практично не висвітлені; приблизно те саме можна сказати і про фахову літературу з лісівництва. Нестача подібних праць відчутна, якщо порівняти коментарі з артикулів цивільного чи кримінального права з “лісовими” в останній публікації Литовських статутів, здійсненій в Одесі. Правові джерела, найбільш відомою пам'яткою з яких є Литовські статuti, здебільшого цікавили правників під кутом зору історії різних покарань та штрафів за вчинені правопорушення – саме такою є спрямованість коментарів до “лісових” артикулів видання. Однак ті ж коментарі мали б містити трактування артикулів і з точки зору історії господарства – без нього вони мають радше описовий характер. Це можна сказати і про праці Б. Киндюка¹³ та П. Музиченка¹⁴, водночас статті О. Логвиненко містять спроби аналізу юридичних норм з точки зору економічної історії¹⁵.

¹⁰ Рагаускене Р. Из “истории животных”: собаки при дворе правителей Великого княжества Литовского (до середины XVII в.) // Соціум: Альманах соціальної історії. – К., 2013. – Вип. 10. – С. 144–160.

¹¹ Крип'якевич І. П. Нарис історії українського ловецтва до кінця XVIII в. – Львів, 1925. – 24 с.

¹² Садовнік Т., Златогорський О. Радзивіллівські полювання (в контексті історії полювання на Волині) // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України: Матер. XVIII Волинської наук.-практ. історико-краєзнавчої конфер.: Науковий зб. – Луцьк, 2006. – С. 88–89. Автори зокрема згадують Олицьку пушу № 27, локалізуючи її біля міста Олика. Однак за “Ревізією пуцц” Григорія Воловича 1559 р. ця пуца знаходилась в басейні ріки Шяшупе на території сучасної Литви, тож вона ніякого стосунку до Олики не має.

¹³ Киндюк Б. В. Правові засади охорони лісів у Лісовому уставі 1567 р. Великого князівства Литовського // Держава і право. – 2009. – Вип. 45. – С. 126–130; його ж. Охрана лесов по Статуту Великого княжества Литовского 1588 года // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 49. – С. 197–201; його ж. Обычное право как источник лесного законодательства в украинских землях в XIV–XVII столетиях // Вісник Одеського національного університету: Правознавство. – 2009. – Т. 14. – Вип. 1. – С. 90–95; його ж. Правові та організаційні засади використання та охорони лісів на українських землях з X по початок XX ст.: Автореф. дис. ... канд. юр. н. – Харків, 2010. – 19 с.

¹⁴ Музиченко П. П. Захист лісів та мисливських угідь у нормах статутів ВКЛ // Українське право. – 2008. – № 1 (21). – С. 34–40.

¹⁵ Логвиненко О. І. Охорона лісів у Київській Русі та Литовсько-руському князівстві // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2001. – № 13. –

Для висвітлення даної теми можна застосувати величезний спектр різноманітних джерел. Найперше – наративні, якими здебільшого користувались дослідники для висвітлення як даної теми, так і лісового господарства загалом. Найчастіше це трактат Міхалона Литвина “Про нориви татар, литовців і московитів”, де йдеться про багаті на дичину українські терени, та “Опис країн Королівства Польщі” Г.-Л. де Боплана разом з картами, часом ще описи полювання зі спогадів папського нунція Руджієрі чи зі щоденника Еріха Лясоти.

При цьому без уваги залишаються популярні мисливські трактати, які неодноразово перевидавались. Першим присвяченим мисливству трактатом було “Myślistwo ptasze” Матеуша Циганського (1584), де автор описав 147 різних птахів, що поширені на землях Корони Польської, Волині та Поділля; твір був присвячений Стефану Баторію як відомому любителю мисливства і був надзвичайно популярним у Речі Посполитій. Другим значним твором на тему мисливства є трактат Томаша Белавського “Myśliwiec” (1595), де автор описує різновиди пасток і особливості полювання з мисливськими собаками і птахами, відзначає, наскільки важливим є для них правильне харчування. Ці твори належать до доби Відродження, однак в них описані середньовічні практики. До них ще можна зарахувати анонімний трактат 1600 р. “Gospodarstwo jezdeckie, strzelcze y myśliwczе z doświadczenia N. N. szlachcica polskiego napisane roku pańskiego 1600” (wydane 1690, Poznań), та ще один трактат, виданий 1618 р. у Кракові “Myśliwstwo z ogary Jana hrabie z Ostroroga, wojewody poznańskiego”. Зубру навіть було присвячено літературну пам’ятку – “Пісню про зубра” Миколая Гусовського. Про мисливство у своїх творах писали Миколай Рей і Конрад Цельтіс.

Так само поза увагою дослідників опинились нормативно-законодавчі джерела (документи сеймів – конституції, постанови, ляуди (ухвали), “поборові реєстри” та ін.)¹⁶, книги Литовської та Руської метрики¹⁷, описово-статистичні джерела (люстрації¹⁸, ревізії¹⁹, інвентарі²⁰), актові джерела і

С. 189–193; *її ж.* Лісоохоронна справа в Україні: історико-правовий аспект (IX ст. – 1990 р.): Автореф. дис. ... канд. юр. н. – К., 2006. – 34 с.

¹⁶ Volumina Constitutionum / Do druku przygotował Stanisław Grodziski; przedmowa Wacław Uruszczyk. – Warszawa, 2008. – Т. II: 1550–1609. – Vol. 2: 1587–1609. – 450 s. (та інші томи).

¹⁷ Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко; ред. кол. П. Сохань (відп. ред.), Г. Боряк, М. Крикун та ін. – К., 2005. – 597 с.

¹⁸ Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст.: Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів / Укл. Р. Майборода. – К., 1999. – 315 с. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1877. – Т. V: Lustracje królewskiej ziem polskich Wołyńia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Wyd. A. Jabłonowski. – 278 s.

¹⁹ Волович Г. Б. Ревизия пущ и переходов звериных в бывшем Великом княжестве Литовском, с присовокуплением грамот и привилегий на входы в пущи и на земли, составленная в 1559 году. Издана Виленской археографической комиссией. – Вильна, 1867. – 382 с.

²⁰ Кравченко В. Інвентар Луцького замку і староства 1622 року // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 367–383; *його ж.* Інвентар Володимирського замку 1636 року // Там само. – К., 2013. – Вип. 18. – С. 429–441.

судова документація зокрема, етнографічні, археологічні, іконографічні та картографічні джерела. У даній статті йтиметься про еволюцію мисливського законодавства у світлі трьох Литовських статутів.

Литовський статут (редакції 1529²¹, 1566²², 1588²³ років) є одним з головних нормативно-законодавчих документів Великого князівства Литовського, а пізніше і всієї Речі Посполитої. Статути створювались на основі широкого кола джерел різного походження – письмових і нефіксованих (“Руська правда”, звичаєве право, низка земських привілеїв та сеймових постанов), мали загальнодержавний характер²⁴. На відміну від правд і судебників, статути об’єднували державне право з кримінальним, цивільним і процесуальним; тут яскраво виражено вплив гуманістичних ідей Ренесансу: покарання за наклеп, засудження заочного звинувачення, особиста відповідальність злочинця, не приділено уваги відносинам між державою та церквою²⁵. Три статути тісно взаємопов’язані: Другий статут розвинув основні положення Першого і “передав” їх Третьому. Кожний зі статутів ВКЛ мав свої особливості, відобразив суспільно-політичні зміни, що відбулись у державі, юридично закріплював привілейоване становище шляхти і звужував права селян²⁶. У першому Литовському статуті лісам і мисливству зокрема присвячено дев’ятий розділ, подібним до нього є десятий розділ другого Литовського статуту; також у двох артикулах дев’ятого розділу статуту 1566 р. порушені питання власності на ліси.

Литовські статути є пам’ятками, що демонструють поступові зміни у користуванні лісами і появу у традиційній аграрній економіці елементів ринку. Ліси стають прибутковою статтею господарства. Професор лісівництва Б. Іваницький склав періодизацію лісокористування, ключовою для якої стала лісова продукція, що давала у певний період найбільший прибуток: у перший період (до XV ст.) найбільше цінувались хутро, віск і мед; у другому, який припадає на ранній модерний час (XVI – перша половина XVII ст.) в ціні були продукти переробки дерева, себто поташ, смола і т. д. Третій період лісокористування, коли найбільше в ціні було саме дерево, перебуває поза рамками даної статті²⁷. У I статуті (1529) зафіксовано чинні на той момент законодавчі норми, в яких відчутний вплив “Руської Правди” та звичаєвого права: йдеться лише про мисливство та бортництво, висвітлено

²¹ Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Одеса, 2002. – Т. 1: Статут ВКЛ 1529 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – 464 с.

²² Там само. – 2003. – Т. 2: Статут ВКЛ 1566 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – 560 с.

²³ Там само. – 2004. – Т. 3: Статут ВКЛ 1588 р.: У 2 кн. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Кн. 2. – 568 с.

²⁴ Ковальський Н. П. Источники по социально-экономической истории Украины (XVI – первая половина XVII века). – Днепропетровск, 1982. – С. 23–25.

²⁵ Юргинис Ю. Литовский статут – памятник истории права и культуры Великого княжества Литовского // Первый Литовский Статут 1529 года: Матер. науч. конфер., посвященной 450-летию Первого Статута. – Вильнюс, 1982. – С. 17–18.

²⁶ Ковальський Н. П. Источники по социально-экономической истории Украины... – С. 23.

²⁷ Іваницький Б. Ліси і лісове господарство... – С. 64.

деякі питання, пов'язані з власністю, побіжно згадано про “шкоду лісам”. У II та III Литовських статутах бачимо новації, характерні для ранньомодерного часу. У статуті 1566 р., яким послуговувались на українських землях не одне століття потому, питання власності на ліси розкриті більшою мірою – зокрема, більше йдеться про передачу в спадок чи дарування окремих користувань, шкоду від незаконних вирубок лісу та компенсацію збитків. У III Литовському статуті (далі – ЛС) в одному з артикулів йдеться про дерево, що придатне для лісохімічних промислів.

Лісовому господарству присвячені розділ IX у I ЛС, що має назву “Про лови, про пущі, про бортне дерево, про озера, про боброві гони, про хмельники, про соколинні гнізда”, та схожі за структурою десятки розділи II ЛС “Про лови, про пущу і про дерево бортне” та III ЛС “Про пущі, про лови, про дерево бортне, про озера і сіножаті”. У I ЛС для розгляду даної теми корисні також окремі артикули розділу VIII “Про земельні суди, кордони та межі”, а також розділів XI і XII – “Про головщини людей путних, селян і парубків” і “Про грабежі та нав'язки” відповідно; у II ЛС схожі за змістом розділи IX (“Про права земельні”), XII (“Про головщини і нав'язки людей посполитих”) і XIII (“Про грабежі і нав'язки”); і відповідні у III ЛС розділ X “Про пущі, про лови, про дерево бортне, про озера та сіножаті”, окремі артикули розділів IX (“Про підкоморіїв у повітах і про права на землю, про границі і межі”), XIII (“Про грабежі та нав'язки”), XII (“Про головщини і нав'язки людей простого стану, і про таких людей і челядь, яка від панів відходить, також і про слуг приказних”).

До законодавчих джерел, які регламентували економічне життя, слід додати “Уставу на волоки” – документ, за яким проводились аграрні та фінансові реформи на території ВКЛ, а потім – Речі Посполитої. Також до них можна додати лісові устави та закони, що мали вдосконалити управління лісовим господарством: Лісова устава 1538 р. короля Зигмунта I, що мала обмежити користування лісами простолюдом, особливо заради полювання; Книшинська устава 1567 р., яка регламентувала обов'язки лісничого та сам цей уряд як такий; ініційовані 1589 р. королем Зигмунтом III законодавчі зміни з метою відділити в управлінні королівські пущі від державних²⁸.

Мисливська термінологія. Мисливство як промисел має довгу історію, виробивши упродовж століть свою термінологію. На основі лінгвістичних даних та інформації з мисливських трактатів її проаналізувала А. Самсонович. У середньовічній Польщі терміни “полювання” і “мисливство” трактувались по-різному – у першому випадку малося на увазі полювання за допомогою птахів чи собак як спортивна розвага (“гнати полем”), у другому – як промисел для власного прожитку. Водночас “полем” могли називати ділянку, де розставлено сіті. Давнім терміном на позначення мисливства є “ловецтво”

²⁸ Кравченко Н. Лісокористування у Великому князівстві Литовському за юридичними пам'ятками XVI століття // Дні науки історичного факультету 2017 (до 200-річчя з дня народження М. І. Костомарова): Матер. X Міжнар. наук. конфер. студентів, аспірантів та молодих учених. – К., 2017. – С. 91–95.

(він же фігурує в назві брошури І. Крип'якевича у цьому значенні). Загалом у ранньомодерний час домінує термін “мисливство”, хоча ловецтво вважалося поняттям більш загальним: ним називали і сам процес полювання, і догляд за мисливським угіддям – облаштування місць для гонитви звіра (оступів), його підгодовування і т. д.²⁹. Оступів у пушах могло і не бути, тобто далеко не всі вони були придатні для загінного полювання. Самі ж оступи є великими ділянками лісу, спеціально виділеними для полювання, на них було заборонено будь-яку іншу господарську діяльність³⁰.

Ще одним давнім мисливським терміном є “гони” у значенні території, де можна “гнати” якогось звіра. У статутах бачимо його лише в одному значенні – йдеться про боброві гони як місця гніздування бобрів, хоча у Короні Польській XV ст. існували спеціальні сіті для риби, які називали “гонними”. Полювання на бобрів фігурує у джерелах як окремий термін – бобровництво, рідше як самостійний термін можна зустріти “пташництво” у значенні полювання на птахів³¹.

Окрім самих назв мисливських угідь чи варіацій трактування самого загального терміна слід згадати і про самих мисливців та урядників, пов'язаних з промислом. Давніми є уряди ловчих і сокольничих, що існували при дворі королів, магнатів чи князів – з ними пов'язано організацію самого полювання. Загалом кількість урядників-мисливців була не великою, про що можна зробити висновок з Ревізії пушч ВКЛ Григорія Воловича (1559) – усю інформацію про пущі, їхню охорону та зловживання у процесі користування цими угіддями майбутній ловчий ВКЛ отримував від осочників (так називали мисливців-охоронців пушч)³². Сам термін походить від давньоруського “сок” – тут “пошук звіра”*. Біля державних пушч існували цілі села, мешканці яких мали доглядати за ними, організовувати полювання чи виконувати окремі доручення (наприклад, засолювання дичини). Хоча іноді кількість таких ремісників була менше десятка³³.

У Київському воєводстві, згідно з інвентарями, ревізіями та люстраціями воєводств, при поселеннях чи замках були ремісники, частина з яких була мисливцями і сплачувала чинш дичиною. Інколи вони поєднували свою діяльність з веденням сільського господарства. У даному контексті слід згадати про уходників, які орендували різні угіддя на сезон і сплачували чинш відповідною продукцією. З мисливських уходів домінували бобровницькі. Давньою є категорія куничників, але у XVI–XVII ст. зазвичай чинш куницею не сплачували, оскільки цей звір опинився на межі зникнення; часто “куницею” називали податок з певної земельної ділянки, де велася сільськогосподарська діяльність³⁴.

²⁹ Samsonowicz A. Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiełłonów. – S. 28–33.

³⁰ Ochrona i łowy. Puszcza Białowieńska w czasach królewskich / Za red. T. Samojlika. – Białowieża, 2005. – S. 37.

³¹ Samsonowicz A. Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiełłonów. – S. 28–33.

³² Волович Г. Б. Ревизия пушч и переходов звериных... – С. 4–5, 15–18.

* У часи Київської Русі даний термін мав значення “пошук злочинця”.

³³ Карцов Г. Беловежская пушча... – С. 26–28.

³⁴ Клепатский П. Г. Очерки по истории земли Киевской. – С. 386.

Мисливське спорядження. Якщо мова йде про те, як змінився образ мисливства у ранньомодерний час у матеріальному плані, то не слід забувати, про який саме стан йдеться. Адже західні новинки – дорогі зброя, одяг, собаки були далеко не кожному по кишені, тож це стосується здебільшого магнатів, шляхти та князів. Водночас для не надто заможних верств, представники яких займалися цим промыслом, змінилося не так багато. Простолюди часто користався різними пастками, побутування яких зафіксоване ще у часи Київської Русі та описане етнографами аж у ХІХ ст. у майже незмінному вигляді.

Узагалі, сіті поділялись на самоловні (в них звір заплутувався сам) і підривні (сіть замикали за допомогою мотузки), історія користування ними налічує багато століть. Сіті плели з мотузок чи лика. Давніми способами полювання на птицю були петлі та сильця. Ще в “Руській Правді” зафіксоване побутування перевісів. Це велика сіть на жердинах, яка миттєво піднімалася перед зграєю птахів і була досить ефективною³⁵. Існувало чимало різновидів пасток для птахів, у статутах ще згадуються шатро (іноді з уточненням – для тетеревів) і сіть для куріпок (її ще називали “коритом”) – вони належать до підривних³⁶.

У 1630-х – 1640-х рр. використовували не лише традиційні пастки, а й спеціальні рушниці. Нині не відомо, якою була ця зброя, однак коштувала вона відносно недорого (10 злотих на 1636 рік), до того ж, використовувалась простими підданими – отже, її механізм не був надто складним³⁷. Хоча лук і стріли також використовувалися – проте залізні наконечники остаточно приходять на зміну кістяним. Сталося це і завдяки певному поживленню рудного промыслу, і через зміну мети мисливства: кістяні наконечники у часи Київської Русі активно використовувалися під час полювання на хутряного звіра, оскільки не пошкоджували хутро³⁸.

Помічники мисливця – птахи та собаки. З давніх часів помічником мисливця (особливо якщо йдеться про князівські полювання) були мисливські птахи – соколи і яструби, їхні підвиди та деякі інші птахи. Іван Крип’якевич згадує про існування на Галичині чиншу крогульцями (малими яструбами) і зазначає, що у середині ХVІ ст. його сплачували грошима, оскільки птахи зникли³⁹. Значення мисливських птахів у полюванні на малих звірів чи птахів було чималим, але знизилося внаслідок поширення вогнепальної зброї. Хоча птахи могли мати чималу вартість і бути престижним подарунком⁴⁰.

Загалом у статутах згадано 12 мисливських птахів. Найчастіше у полюванні використовувались кречети, соколи, яструби. Соколи та яструби

³⁵ Полесье. Матеріальна культура / В. К. Бондарчик, И. Н. Браим, Н. И. Бураковская и др. – К., 1988. – С. 160.

³⁶ I Литовський Статут (далі – ЛС). – Р. 9. – Арт. 11–12. – С. 274–275; II ЛС. – Р. 10. – Арт. 11–12. – С. 369; III ЛС. – Р. 10. – Арт. 11–12. – С. 264.

³⁷ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618–1648. – К., 2006. – С. 358.

³⁸ Кучинко М. М. Давньоруське городище Вал у Надстир’ї. – Луцьк, 1996. – С. 185.

³⁹ Крип’якевич І. П. Нарис історії українського ловецтва... – С. 12.

⁴⁰ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої... – С. 358.

полювали на менших птахів, куріпок та зайців. Цінними вважались кречети, які полювали на куріпок та зайців, балабани або ж рароги були призначені саме для полювання на зайця. “Спеціалізацією” крогульця є перепілки, а сарича – куріпки. Рабець, дрімлюга та чеглик є важливими скоріше не для мисливства як такого, а для збереження посівів зернових, оскільки вони живляться меншими птахами та гризунами, іноді й комахами⁴¹.

Усі вищезгадані птахи мають місцеве походження, і хоча назви деяких із них у статутах можуть варіюватись, ідентифікувати їх досить нескладно. Водночас з мисливськими собаками ситуація дещо інакша – деякі породи мають іноземне походження, деякі види нині не існують, тож класифікація може бути лише відносною. Окрім того, собак зазвичай називають за мисливською спеціалізацією, тож їхнє походження і зовнішній вигляд під питанням.

Набрешники отримали свою назву завдяки гавканню під час гонитви за звіром чи при його знайденні, слідники переслідували пораненого звіра. Осочні пси використовувались для затримання чи заганяння в сіті звіра. Нині не існуючими породами є меделянський пес та курч. Перший використовувався для зацьковування, а свою назву отримав, оскільки був привезений з Мілана; курч був великим псом для полювання на ведмедя, його ймення походить від зовнішнього вигляду, оскільки мав волохаті вуха та хвіст. Можливо, він був поміссю гончака і домашнього пса, тобто мав місцеве походження. Також на великого звіра полював узлайник. Подібно до бобрового пса, спеціалізацію мали ласявий і часом вижло (термін угорський) – перший полював на лося, а другий часто – на зайця. Щайкою часто називали лягаву, що шукала сокола або яструба. Були також собаки, натреновані для полювання на білок і птахів, один раз згадується собака власне для кінного полювання⁴².

Тварини, на яких полювали. Найперше слід згадати про зубра, оскільки він фігурує в чималій кількості різних письмових пам’яток і є, мабуть, єдиним звіром, якому присвятили цілу поему – йдеться про “Пісню про зубра” Миколая Гусовського. Можливо, причина популярності в розмірах самого звіра, якого й уполювати важко – хай там що, але на популяцію зубрів це вплинуло згубно, адже у даний період він уже був рідкісним звіром. Більшою була популяція оленів та лосів, хоча на менш колонізованих теренах Київщини чи Брацлавщини їх можна було зустріти частіше. У часи Київської Русі заради м’яса полювали зазвичай саме на цих трьох звірів⁴³, до них ще можна додати дикого кабана⁴⁴ – не дивно, що полювання на них вже потребувало певних обмежень.

Поширеним було полювання на сарн (диких кіз), які мігрували зі степу до лісу і назад залежно від пори року. Можливо, це позитивно вплинуло на

⁴¹ Ш ЛС. Словник. – С. 528–555.

⁴² Рагаускене Р. Из “истории животных”... – С. 149–150.

⁴³ Журавльов О. П. Тваринництво та мисливство у давньослов’янського та давньоруського населення Житомирщини // Стародавній Іскоростень і слов’янські гради VIII–X ст.: Зб. наук. пр. – К., 2004. – С. 38.

⁴⁴ Лысенко П. Ф. Туровская земля IX–XIII вв. – Минск, 1999. – С. 114.

їхню чисельність – однак якщо судити зі зростання розмірів штрафів на незаконне полювання на сарн, їхня кількість теж змаліла. Так само в степу були поширені дикі коні, згадується рись і навіть ведмідь. До них слід додати ще зайця, дрофу та кулана⁴⁵. Загалом серед птахів у статутах йдеться про птахів-мисливців, про яких мова йшла вище (їх ловили заради полювання), а ще про лебедів – їм усім присвячено спеціальні артикули про розорення гнізд⁴⁶. Відомостей про менших птахів у статутах немає, згадуються лише куріпки і перепілки⁴⁷; полюванню на птахів присвячено цілий трактат Матеуша Циганського “*Myślistwo ptasze*” (1584). Про них з оповідей місцевого люду пишуть хроністи – зокрема, Міхалон Литвин та нунцій Руджієрі.

У контексті полювання про птахів згадано у Волочній помірі – І земельному кадастрі ВКЛ 1557 р. За ним встановлено, що селяни можуть полювати на вовка, лиса, рись, росомаху, зайця, вивірку та птицю, лови решти звірів (від сарни і більше) могли здійснювати лише вищі прошарки суспільства⁴⁸; ці норми про полювання перекочували до Волочної поміри з Лісової устави 1538 р.⁴⁹. Тобто йдеться здебільшого про тварин, що могли нашкодити господарству – на теренах Київського воєводства навіть була категорія мисливців-лисичників⁵⁰. Промисел на вовків зберігався протягом довгого часу у віддалених лісистих місцинах Полісся⁵¹.

Протягом XVI ст. значно зменшується ареал поширення куниці та соболя: куничне, як згадувалось вище, вже сплачується грошима, популяція соболя теж падає, він поширений здебільшого на території Московського царства – до того ж, у західній його частині спостерігаються схожі процеси. Зате захищеними законодавством були бобри, а точніше – їхні гніздування на берегах річок, хоча популярність бобровництва також відчутно зменшила їхню кількість, зокрема й на території Київщини; на них полювали заради хутра і підчеревків⁵².

Правопорушення і покарання. Якщо розглядати усі правопорушення, що стосуються мисливства, як одне ціле, то їх можна поділити на дві великі групи: 1) порушення межових знаків і шкода угіддю; 2) незаконно впольована дичина чи псування майна. Здебільшого вони каралися штрафами і відшкодуванням збитків. Винятком є лише один артикул про полювання у чужій пуці – стрілець, що був спійманий на гарячому (поряд з незаконно

⁴⁵ Супруненко О. Б., Шерстюк В. В., Пуголовок Ю. О. Селітроварницький стан на Більському городищі. – К., 2010. – С. 41, 49.

⁴⁶ I ЛС. – Р. 9. – Арт. 8. – С. 274; II ЛС. – Р. 10. – Арт. 8. – С. 368; III ЛС. – Р. 10. – Арт. 8. – С. 263.

⁴⁷ I ЛС. – Р. 9. – Арт. 11–12. – С. 274–275; II ЛС. – Р. 10. – Арт. 11–12. – С. 369; III ЛС. – Р. 10. – Арт. 11–12. – С. 264.

⁴⁸ Крип'якевич І. Нарис історії українського ловецтва... – С. 14–15.

⁴⁹ Карцов Г. Беловежская пуца... – С. 27.

⁵⁰ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1890. – Ч. VII. – Т. 2. – С. 154–155.

⁵¹ Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. – Львів, 1963. – С. 170.

⁵² Клепатский П. Г. Очерки по истории земли Киевской. – С. 312.

впольованою дичиною), мав бути страчений як злодій. Таке покарання присутнє в I та II ЛС, проте за III ЛС має відбутися судовий розгляд цієї справи і у випадку доведення вини злодій має бути ув'язненим і відшкодувати збитки в подвійному розмірі. У III ЛС чимало доповнень, пов'язаних із судовим розглядом справ про відшкодування збитків⁵³.

Загалом порушенню кордонів володінь у ЛС присвячено окремий розділ, а в рамках цієї статті йдеться лише про мисливські угіддя чи шкоду мисливській фауні на його території. Приватна власність на певне угіддя могла обґрунтуватися “старовиною” (себто передаванням у спадок), тож могла бути й не зафіксованою на папері. У ранньомодерний час ця давня форма власності співіснує з зафіксованою де-юре, тому, наприклад, велика ділянка лісу могла належати одній людині, а бортні дерева на її території – іншій⁵⁴.

Порушення меж угідь мало бути обґрунтованим, інакше каралося штрафами і відшкодуванням збитків. Наприклад, якщо штучно було змінєне річище річки і через це завдано шкоду чужим угіддям (скажімо, бобровим гонам), то винний у завданні збитків мав їх відшкодувати, а за II і III ЛС ще й сплатити штраф – 12 рублів⁵⁵. Ця ж сума штрафу фігурує в статті, де мова йде про будь-яку шкоду бобровим гонам, якщо вона є причиною того, що вони покинули це місце. Тому на відстань кинутого кия до їхніх гніздувань було заборонено зорювати поле, косити сіно і вирубувати верб'я⁵⁶. Якщо ж бобри перейшли на територію іншого власника, то право на їх ловлю переходить другому власнику, а перший, відповідно, на нього вже не претендує⁵⁷.

Полювання у чужій пуці каралося відшкодуваннями за впольованого звіра, про які йтиметься далі. Обґрунтованим полювання на чужій території вважалося лише за однієї умови – якщо звір був підстрелений у власній пуці, але втік до сусідньої, мисливець має право перетнути межу і наздогнати його. Це право дедалі звужувалося: за II ЛС на “ліс панський чи якого землевласника” ця норма не поширювалась, а в III ЛС гонитва із собаками можлива, тільки якщо це не завдасть шкоди посівам і підстрелений звір – вовк або лисиця⁵⁸. Слід згадати про ще одне доповнення, яким введено часове обмеження на полювання: “від свята сьомої суботи”* до збору врожаю, аби не завдати шкоди посівам. У такому випадку штрафом є 3 копи грошів і відшкодування збитків потерпілому⁵⁹.

Тему розміру штрафів слід розглянути дещо детальніше, адже зміни величини відшкодувань легше аналізувати в динаміці. Тому ці дані будуть

⁵³ I ЛС. – Р. 9. – Арт. 1. – С. 271; II ЛС. – Р. 10. – Арт. 1. – С. 365; III ЛС. – Р. 10. – Арт. 1. – С. 259.

⁵⁴ *Волович Г. Б.* Ревизия пуц и переходов звериных... – С. 18–20.

⁵⁵ I ЛС. – Р. 8. – Арт. 10. – С. 265; II ЛС. – Р. 9. – Арт. 11. – С. 359; III ЛС. – Р. 9. – Арт. 20. – С. 251.

⁵⁶ I ЛС. – Р. 9. – Арт. 9. – С. 274; II ЛС. – Р. 10. – Арт. 9. – С. 368.

⁵⁷ III ЛС. – Р. 10. – Арт. 9. – С. 263.

⁵⁸ I ЛС. – Р. 9. – Арт. 1. – С. 271; II ЛС. – Р. 10. – Арт. 1. – С. 365; III ЛС. – Р. 10. – Арт. 1. – С. 259.

* Остання субота перед святкуванням Великодня, або Велика субота чи Страсна Субота.

⁵⁹ III ЛС. – Р. 10. – Арт. 18. – С. 266.

подані в кількох таблицях нижче. На позначення грошової одиниці в ЛС найчастіше згадується рубль (інша назва – гривня), лише ціна сарни і куниці вимірюється в копах; копа дорівнювала 60-ти грошам (срібним чи білоновим* монетам), а гривня як срібний зливочок – 48-ми грошам польським або 100 грошам литовським⁶⁰. Наразі важко судити про поширеність того чи іншого звіра і наскільки дані штрафи відповідали ситуації. До того ж, слід враховувати невисоку густоту населення та ступінь розвитку товарно-грошових відносин в окремих регіонах.

Бачимо, що ціна незаконно впольованого звіра, полювання на якого було “закріплене” за привілейованими верствами, лишається високою, але на одному рівні (у випадку з оленем чи ланню взагалі зростає); менш цінних сарни і рисі підвищення штрафів теж торкнулося, отже, на них полювання також велося часто. Тільки у III ЛС, який не справив значного впливу на українські землі, з’являються покарання за незаконно впольованих соболя та куницю⁶¹. Важко відповісти на питання, чому ці штрафи з’являються лише в III ЛС і чому ціна за них така невисока. Очевидно, має значення кількість лісу і дичини на півночі країни. Щодо куниці може йтись про її вищезгадану “замінність” або просто річ у тому, що вона на той час не вважалася дуже цінною твариною, якщо йдеться саме про хутро. До того ж, хутра часто завозили з Литви чи з Московського царства⁶², тож “м’ясне” відгалуження мисливства, очевидно, відіграло більшу роль у визначенні величини штрафів, крім того, у XVI ст. більшого значення набуло м’ясне тваринництво.

Таблиця 1. Штрафи за незаконно впольованих звірів

	1529	1566	1588
Зубр	12 руб.	12 руб.	12 руб.
Лось	6 руб.	6 руб.	6 руб.
Олень або лань	3 руб.	6 руб.	6 руб.
Ведмідь	3 руб.	3 руб.	3 руб.
Дикі коні	3 руб.	-	3 руб.
Дикий кабан	1 руб.	1 руб.	1 руб.
Сарна	0,5 копи	1 копа	1 копа
Рись	1 руб.	3 руб.	3 руб.
Соболь	-	-	2 руб.
Куниця	-	-	0,5 копи
Бобер чорний	2 копи	2 копи	2 копи
Бобер карий (бурий)	1 копа	1 копа	1 копа

Наступним об’єктом нашої уваги буде птиця. “Пташині” статуту слід поділити на три групи: 1. Про гнізда лебедів та соколів; 2. Про пастки; 3. Про

* Білон – сплав з вмістом срібла, другим компонентом зазвичай була мідь.

⁶⁰ Торгівля на Україні XIV – середина XVII ст. Волинь і Наддніпрянина / Упоряд. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. – К., 1990. – С. 370.

⁶¹ I ЛС. – Р. 9. – Арт. 2. – С. 271; II ЛС. – Р. 10. – Арт. 2. – С. 365; III ЛС. – Р. 10. – Арт. 2. – С. 259.

⁶² Сидоренко О. Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі... – С. 123.

крадіжки птахів. Поряд з крадіжками птахів ідеться про викрадення мисливських собак, так само перераховуються їхні різновиди – тож цю інформацію подамо поряд так само у формі таблиці.

Найбільше цінувалися птахи, яких могли використовувати під час ловів (соколи, яструби та деякі інші), селяни мали обов'язок постачати їх до панського двору, про що згадувалось вище. Разом із соколами згадуються також лебеді. У відповідному артикулі І ЛС акцент здебільшого зроблено на соколиних гніздах, лебеді ж – скоріше додаток. У II та III ЛС інформація про цих птахів приблизно рівнозначна. Особливих змін між 1529 і 1588 роками цей артикул не зазнав⁶³. Виняток – лише розміри штрафів, які стали, скажімо так, більш реалістичними: у I ЛС відшкодування за руйнування гнізд і мисливського приладдя однакові й досить високі (12 гривень). Так само оцінюється крадіжка дорослого птаха чи малих пташенят з гнізда. Звісно, що собівартість сіті чи переви́су з лика чи мотузок не така вже й велика (хоча поруйнована сіть на жердинах оцінювалась вище), логічно, що пізніше покарання щодо них були пом'якшені, а ціна за викрадених птахів вираховувалась окремо⁶⁴. Можливо, на зменшення штрафів щодо птахів-хижаків⁶⁵ вплинули ще й поширення вогнепальної зброї та популярність мисливських собак, хоча таке полювання мало давню традицію, а отже – міцні корені.

Таблиця 2. Відшкодування за руйнування пташиних гнізд та мисливського приладдя

		1529	1566	1588
("Про гніздо соколине і лебедине")	Гніздо соколів (вкрадені сокіл чи пташенята)	12 руб.	6 руб.	6 руб.
	Гніздо лебедів	12 руб.	3 руб.	3 руб.
	Зрубані переви́с, сітка	12 руб.	6 руб.	6 руб. + 1 копа за сіть, якщо вона була вкрадена
("Про приладдя для ловлі птиці")	Зрубані сіті (жердини)	12 руб. і стільки ж господарю	6 руб.	6 руб. + ціна птахів, якщо вони були у пастці
("Про псування приладдя для ловлі птиці")	Вкрадене шатро чи помазані дьогтем або часником пастки на птахів	3 руб.	3 руб., якщо вкрадене шатро – 3 руб.	3 руб. + шатро на тетерів – 3 руб. і сіть для куріпок – 1 руб.

⁶³ I ЛС. – Р. 9. – Арт. 8. – С. 274; II ЛС. – Р. 10. – Арт. 8. – С. 368; III ЛС. – Р. 10. – Арт. 8. – С. 263.

⁶⁴ I ЛС. – Р. 9. – Арт. 11–12. – С. 274–275; II ЛС. – Р. 10. – Арт. 11–12. – С. 369; III ЛС. – Р. 10. – Арт. 11–12. – С. 264.

⁶⁵ I ЛС. – Р. 12. – Арт. 12. – С. 287; II ЛС. – Р. 13. – Арт. 10. – С. 394; III ЛС. – Р. 13. – Арт. 8. – С. 325.

**Таблиця 3. Відшкодування
за викрадення мисливських птахів**

	1529	1566	1588
Кречет червоний	12 руб.	12 руб.	6 руб.
Білий кречет	10 руб.	10 руб.	5 руб.
Сірий кречет	6 руб.	6 руб.	3 руб.
Сокіл	12 руб.	6 руб.	3 руб.
Яструб	6 руб.	3 руб.	2 копи
Балабан (парог)	3 руб.	2 руб.	2 копи
Сарич	3 руб.	-	-
Чеглій (підсоколик великий)	3 руб.	-	-
Ястребець (яструб малий)	1 руб.	-	-
Дрімлюга (дербник, підсоколик малий)	1 руб.	50 гр.	30 гр.
Грогулець (крогулець, яструб-перепелятник)	-	1 руб.	50 гр.
Рабець (шуліка або коршун)	-	1 руб.	50 гр.

Ситуація зі штрафами за викрадення мисливських собак трохи заплутана з огляду на вищевказані причини, але водночас більш контрастна. За I ЛС найвищий штраф сплачувався за зниклого пса іноземного походження, а ще – за ласявого та пса осочного. Ласявий, мабуть, мав таку високу ціну, оскільки полював на великого звіра – лося; пес осочний, вочевидь, належав осочнику. За II ЛС штрафи на них були знижені аж удвічі, а про ласявого не згадується ні в II, ні в III ЛС – водночас різко вирости в ціні хорт, що полював на сокола, пес, що відслідковував звіра, і з’явився (окремо) пес, що шукав уже підстреленого звіра. У даному випадку цікавою є різниця в ціні собак, що навчені були шукати сокола і яструба – 6 рублів і 3 копи, адже, судячи з попередньої таблиці, яструб також був дорогим птахом; чому раптом звичайного домашнього пса прирівняли до пса-мисливця, теж під питанням. За III ЛС штрафи за викрадення четвірки найцінніших собак знову були знижені вдвічі, що, можливо, можна пояснити загальною тенденцією до гуманізації покарань; порівняно з II ЛС покарання за крадіжки загалом були відчутно пом’якшені – вочевидь, надто жорсткі норми виявились неадекватними. Водночас з четвіркою псів був зрівняний собака, навчений шукати бобрів, – хоча штрафи за незаконно впольованих бобрів лишались незмінними в усіх трьох ЛС, це може свідчити про активізацію полювання на цих звірів⁶⁶.

⁶⁶ I ЛС. – Р. 12. – Арт. 12. – С. 288; II ЛС. – Р. 13. – Арт. 12. – С. 394; III ЛС. – Р. 13. – Арт. 12. – С. 327.

Таблиця 4. Штрафи за викрадення мисливських собак

1529	1566	1588
Слідник і набрешник 12 коп	Наслідник і набрешник 6 рублів	Наслідник і набрешник 3 рублі
Хорт підсокольний 10 кіп	Хорт підсокольний 6 рублів	Хорт підсокольний 3 рублі
Меделянський пес 12 ру- блів	Меделянський пес 6 рублів	Меделянський пес 3 рублі
Пес осочний 12 рублів	Пес обсочний 6 рублів	Пес обсочний 3 рублі
Бобровий пес 12 кіп		Бобровий пес 3 рублі
Курч 10 кіп		Курч (поряд з хортом) 3 копи
Узлайник 3 копи		Узлайник звірячий 3 копи
Гончий пес 3 копи	Гончак 3 копи	
Щайка 3 копи	(?) <i>Шукач під яструба 3 копи</i>	Щая 1,5 копи
(?) <i>Лягава підстрела 10 кіп</i>	Шукач під стрілянину 3 рублі	Шукач під стрілянину 3 копи
(?) <i>Свійський кобель 5 кіп</i>	Пес домашній брехун 3 рублі	Пес домашній брехун 3 копи
<i>Лягавий на зайця, звіра 3 копи</i>		<i>Вишло 2 копи</i>
<i>Борзий 5 кіп</i>	<i>Собака для кінного полюван- ня 3 копи</i>	
<i>Ласявий 12 рублів</i>	<i>Собака мисливський на ви- вірку і птицю 3 копи</i>	

Незважаючи на давню історію мисливського промислу і його присутність у різних групах джерел, йому загалом у контексті економічної історії України майже не приділено уваги. Еволюцію значення мисливства в господарстві можна простежити на прикладі динаміки змін мисливських артикулів у трьох редакціях Литовського статуту. Для її більш повної подачі необхідним було використання і III ЛС, який на українських землях майже не діяв. Однак зміни в господарстві, характерні для XVI ст., відображені у ньому найбільш повно, до того ж, вони характерні для всієї Речі Посполитої.

Історію обмежень, що стосуються мисливства, слід починати з “Руської Правди” – однак у пам’ятці йдеться здебільшого про обмеження на полювання у князівських угіддях. Литовські статuti характеризуються більшою систематичністю цих обмежень і більшою їх кількістю відповідно. Статут 1529 р. зафіксував поточний стан законодавства у цій сфері, протягом наступних десятиліть ці норми зазнавали змін, які доречно розглядати саме в динаміці. Окрім старих норм, що стосувалися охорони угідь чи штрафів за

Мисливство ранньомодерного часу у світлі Литовських статутів

незаконно впольованого звіра, бачимо зміни власне ранньомодерного часу. Приватна, закріплена де-юре власність на мисливські угіддя починає витісняти звичаєву; це можемо побачити і на прикладі обмежень користування простолюдом приватними угіддями, і на збільшенні кількості норм, що врегульовують порушення меж угідь, а також завдяки детальному описові тих випадків, коли це законно. Бачимо також, що вага сільського господарства поступово зростає, адже полювання не мало зашкодити посівам. Не можна оминати увагою й те, що зросла роль суду у вирішенні різного роду суперечок.

Загалом порушення можна поділити на дві великі категорії – це вищезгадані порушення меж угідь і незаконне полювання на звіра. Волочна поміра 1557 р. закріпила за селянами право полювання тільки на деяких звірів – або дрібних чи не надто великих за розміром, або на вовків і лисиць як шкідників господарства. Тому “дозволені” простолюду у таблиці за даними статутів ми не бачимо, лише тих тварин, що вважалися більш чи менш цінними (10); до 1588 р. до їхнього переліку додалися ще дві – соболь і куниця. Розміри штрафів особливих змін не зазнали, їхній розмір був узвичаєним і сталим. Можливо, це можна пояснити слабкою вагою грошей у господарстві – протягом XVI ст. злотий відчутно впав у ціні, однак на розмірах і покарань, і чиншу це майже не відбилося. Відшкодування за викрадення птахів чи руйнування пташиних гнізд взагалі знизилися, це можна пояснити зменшенням ваги мисливських птахів у полюванні й гуманізацією покарань загалом. Другий фактор пояснює зменшення покарань за викрадення мисливських псів – ціна за деяких собак спочатку дорівнювала вартості незаконно впольованого зубра (12 рублів); протягом кількох десятиліть вона була зменшена аж в чотири рази. Більше цінуватись стали тільки пси, що були навчені полювати на бобра, а популяція бобрів протягом XVI – I половини XVII ст. відчутно впала, що можна побачити на матеріалах люстрацій воєводств.

Надія Кравченко (Київ). Мисливство ранньомодерного часу у світлі Литовських статутів

У статті йдеться про економічний бік розвитку мисливства у світлі найвищої правової пам'ятки XVI століття – Литовського Статуту трьох редакцій (1523, 1566, 1588 рр.). У ранньомодерний період мисливство було допоміжною галуззю господарства, а його продукція втратила експортне значення, яке вона мала в часи Київської Русі. Водночас його роль як аристократичної розваги стає дедалі помітнішою. До того ж, відбувається повільне проникнення ринкових механізмів у традиційну аграрну економіку.

Незважаючи на давню та багатогранну історію мисливства, ця тема лишається мало дослідженою в історіографії, подібно як і лісове господарство на українських землях.

Проаналізовано чинники, що вплинули на розвиток мисливства як частини господарства того часу. Зокрема, у зв'язку зі збільшенням темпів колонізації земель у Речі Посполитій відбулося зменшення площ лісів на користь сільського господарства. Водночас ціна лісу як джерела прибутків виросла. Ці дві причини зумовили

юридичне закріплення володіння окремими угіддями чи права на користування ними, а також збільшення кількості різних обмежень у користуванні лісами і у веденні цього промислу зокрема.

У статті також звернуто увагу на розміри штрафів за незаконно впольованого звіра. Більшість з них залишаються сталими, що можна пояснити консервативністю аграрної економіки ВКЛ. Виділено новації в організації полювання серед вищих кіл населення, зокрема, зміщення ролі помічника мисливця з хижих птахів на користь мисливських собак. Це явище зумовлене тогочасною європейською модою на проведення полювання разом зі спеціально навченими собаками.

Ключові слова: Литовські статuti, економічна історія, мисливство, ліс, XVI століття.

Nadiia Kravchenko (Kyiv). **Hunting in the Early Modern Time According to the Lithuanian Statutes**

The paper deals with the economic aspect of hunting according to the three editions of the Lithuanian Statutes (1523, 1566, and 1588). These Statutes are the most significant juridical source of the sixteenth century. In the early modern period hunting played an auxiliary role in the economy and its products lost their export value unlike during the times of Kyivan Rus'. Its role as aristocratic entertainment was increasingly visible at the time. A history of hunting and forestry in the Ukrainian lands is still little known in historiography.

The author analyses the factors which influenced hunting as a part of the economy at that time. The increasing colonisation in the Polish-Lithuanian Commonwealth reduced the area of the forests. The price for the forest was raised at that time. These two reasons caused juridical consolidation of the ownership of the lands or the right to use them, as well as increasing the number of different restrictions on the use of forests.

The paper considers also the size of fines for illegally hunted beasts. Most of these fines were fixed and can be explained by the conservatism in agrarian economy. New forms of hunting for nobles were defined. Hunting dogs were replaced as hunter's assistants by wild birds.

Keywords: Lithuanian Statutes, economic history, hunting, forest, sixteenth century.